

УДК 631.15:332.339(467)

М. М. Жибак,

д. е. н., доцент, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"

В. С. Король,

к. е. н., доцент, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто ряд питань, що стримують ефективне реформування аграрної сфери, обґрунтовано системний підхід аграрної політики з врахуванням комплексного характеру кризового стану аграрної сфери та сільської місцевості.

This article dwells upon the range of questions that sustain the effective reformation of agricultural sphere, the systematic approach of the agricultural policy that takes into consideration the complex character of the critical condition of agricultural sphere and rural area is well-grounded.

Ключові слова: аграрна сфера, земельні відносини, земельна реформа, аграрний ринок, державне регулювання.

ВСТУП

Стабілізація розвитку держави в значній мірі залежить від стабілізації соціально-економічної ситуації у сільській місцевості, зокрема у виробничій та соціальній сферах. Адже у соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце: на них проживає третина населення і припадає 90% її площі. Проблеми розвитку аграрного сектора економіки України пояснюються також тим, що ефективні в минулому засоби та методи державного управління аграрною сферою виявилися непридатними для ринкової економіки. Відсторонення державних органів управління від цілеспрямованого регулювання процесу відтворення в сільському господарстві, руйнація взаємовідносин аграрного сектора з іншими галузями народного господарства призвели до непослідовності дій у здійсненні аграрної реформи, що негативно позначилося на динаміці обсягів виробництва та реалізації продукції, життєвому рівні селян, фінансовому стані сільськогосподарських товаровиробників.

Основною метою аграрних перетворень є створення умов для розвитку ефективного, високопродуктивного і конкурентного агропромислового сектора, що в цілому сприятиме економічному зростанню та зростанню добробуту населення. За цілями і характером усі перетворення, що здійснювались в аграрному секторі економіки України більшість науковців поділяють на два етапи, зокрема: етап реформування і пореформений етап. Кожен із них характери-

зується своїми особливостями структурної реформи, внутрішньою аграрною і торговельною політикою.

Питання теорії, методології та практики функціонування підприємств в аграрній економіці досліджуються змістовно такими науковцями, як В. Андрійчук, М. Дем'яненко, О. Єрмаков, Ю. Коваленко, Ю. Лупенко, П. Макаренко, О. Могильний, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, В. Юрчишин та ін. Певну значимість у розв'язанні специфічних проблем державного регулювання мають роботи відомих учених-економістів В.Г. Андрійчука, В.І. Благодатного, В.Я. Амбросова, В.М. Геєця, П.І. Гайдуцького, І.І. Лукінова, С.В. Мочерного, Б.Й. Пасхавера, Н.С. Прокопенка, А.С. Лисецького, О.М. Шпичака та ін. Однак у цих працях низка дискусійних аспектів, пов'язаних з успішним функціонуванням підприємств АПК й мірою їхньої державної підтримки в сучасних умовах світової фінансової кризи та глобалізації економіки, з розробкою стратегії державного регулювання агропромислового комплексу, вимагають подальшого вивчення й доопрацювання. Актуальність і недостатня розробленість зазначених аспектів державного регулювання АПК обумовили для вибору теми статті, напрямів дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є визначення основних факторів, що стримують ефективне реформування аграрної сфери в державі, а також

обґрунтування системного підходу аграрної політики, який би враховував комплексний характер кризового стану аграрної сфери та сільської місцевості.

РЕЗУЛЬТАТИ РОБОТИ

Основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій. Земельні перетворення — це складова економічної реформи й водночас частина соціальних, економічних, науково-технічних, організаційно-правових та інших перетворень суспільства і держави, які спрямовуються на забезпечення:

- гарантій і рівності прав на землю суб'єктів земельних відносин;
- підвищення продуктивності праці на землі, раціонального та ефективного її використання;
- охорони земель і захисту ґрунтів, особливо земель сільськогосподарського призначення;
- задоволення рекреаційних, оздоровчих, лікувальних та інших життєво необхідних потреб людини.

Земельна реформа реалізується на основі таких принципів: науково-обґрунтованого перерозподілу земельних ресурсів, рівноправності всіх форм власності і господарювання на землі, платності землекористування, економічного стимулювання з боку держави через інвестиційну, цінову і податкову політику, високоефективного і цільового використання землі, недоторканності власності і права користування землею, пріоритету в наданні продуктивних земель сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам, системного і реального підходу до використання земельних ресурсів, законодавчого і нормативного забезпечення раціонального землекористування і його екологізації.

Головна роль у здійсненні аграрної реформи і удосконаленні земельних відносин належить приватизації землі. Як глибокий соціально-економічний процес, вона забезпечує законодавче закріплення права на отримання у власність фізичними недержавними власниками площі землі для ведення селянського (фермерського), особистого підсобного господарства, садівництва, городництва і дачного будівництва.

Необхідно продовжити проведення земельної реформи, здійснити її інституційне та законодавче забезпечення, спрямоване на створення повноцінного ринку землі на принципах непопущеності права приватної власності та екологічної безпеки землекористування. Захист земель та підвищення їх родючості, розроблення про-

екту загальнодержавної програми раціонального використання та охорони земель є одним із головних завдань Уряду.

Необхідно також активізувати реалізацію прийнятих Верховною Радою Законів України "Про основні засади державної аграрної політики", "Про ринок землі", "Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень", "Про розмежування земель державної і комунальної власності", "Про державний земельний кадастр".

Необхідні розробки вченими методологічних засад формування ціни землі. Це дозволить включити ринкову вартість землі в структуру витрат виробництва сільськогосподарської продукції, дасть можливість нормально запрацювати закономірності вартості, грошовому обігу, сприяє нормалізації міжгалузевих економічних відносин. Необхідний новий погляд на формування структури капіталу сільськогосподарського виробництва. У першу чергу це стосується включення вартості землі як основного засобу виробництва до аграрного капіталу. У структурі аграрного капіталу індустріально розвинених країн питома вага вартості землі коливається в межах 35—65%, а в Японії вона становить майже 80%.

Товарність землі дасть змогу вільного переливу капіталів, ресурсів у конкурентоспроможні господарства, а відтак сприятиме створенню нових виробничих умов, за яких господарський ризик стане важливою засадою збереження власності землі. Безпосередній товаровиробник досягає максимально можливої прибутковості лише в разі одержання частини прибутку від переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

В Законі України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства, потребою відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури.

Важливе значення для зростання ефективності аграрної галузі має підвищення урегульованості аграрних ринків. Довгострокові пріоритети розвитку аграрного ринку України визначаються як:

- задоволення потреб країни у власному продовольстві і формування запасів продовольства, необхідних для продовольчої безпеки країни;
- відродження експортного потенціалу України і повернення їй ролі світового експортера зерна.

Завдання розвитку аграрного ринку протягом найближчого часу полягатиме у забезпеченні стабільного надходження сільськогосподарської продукції і сировини до внутрішніх споживачів за прийнятними цінами, рівень яких гарантував би сільськогосподарським виробникам й іншим учасникам ринку доходи, достатні для розширеного відтворення виробництва.

Аграрний ринок охоплює безпосередніх виробників, споживачів сільськогосподарських товарів і представників ринкової інфраструктури — посередників. Суб'єкти аграрного ринку — це виробники. У сільському господарстві України представлені всі три типи сільськогосподарських виробників, що існують у світі:

— крупні ферми. В Україні кількість сільськогосподарських підприємств становила у 2011 р. понад 12 тис., середня площа сільськогосподарських угідь — 18 га;

— малі і середні ферми середнього типу, інтегровані у світове сільське господарство, що переважають у структурі сільського господарства ЄС. В Україні цей тип тільки формується на основі 43 тис. селянських фермерських господарств із середнім розміром близько 6,5 га;

— традиційні підсобні сімейні господарства, яких у світі налічується близько 500 млн. В Україні земельні ділянки мають 62,4% домогосподарств, а у сільській місцевості — 98,7%. Середній розмір особистих селянських господарств в Україні становить 0,5 га; вони виробляють основну частку плодоовочевої продукції та картоплі, понад половину — м'яса, молока та яєць.

Як правило, всі три типи виробників у країнах з розвинутою ринковою економікою співіснують.

Важливого значення в аграрному секторі економіки набуває вертикальна і горизонтальна інтеграція. Недосконалість ринків, високі транзакційні витрати, відсутність гарантій виконання контрактів зробили вигідною заміну ринку вертикальною інтеграцією. Вертикальна інтеграція суб'єктів ринку представлена агрохолдингами. Вони є найбільш ефективним суб'єктом аграрного ринку на сучасному етапі. Досить активно йде процес укрупнення господарств, земля переходить від сільськогосподарських підприємств до холдингів. Поки що основний механізм переходу землі — це оренда земельних часток.

Ефективність виробництва великих агрофірм зумовлена не тільки перевагами крупного товарного виробництва з повним циклом виробництва, переробки і маркетингу, але, і не в останню чергу, з особливостями чинного законодавства, що дозволяє сплачувати фіксований сільгосподаток підприємствам, які виробляють власними силами понад 50% (з 2011 р. — 75%) реалізованої сільськогосподарської продукції, і дозволяє

експортерам повертати ПДВ. Важливим є розвиток інфраструктури, що забезпечує вихід рядового товаровиробника — фермера, сільгоспприємства на ринок. Стан біржової торгівлі однозначно слід визнати незадовільним. Хоча перші постанови Кабінету Міністрів з питань організації біржового ринку сільгосппродукції з'явилися ще у 1995 р., система аграрних товарних бірж практично не працює на обслуговування сільгоспвиробників.

ВИСНОВКИ

Заходи державного регулювання ринку повинні зосередитися на тому, щоб система публічних торгів змогла витіснити не вигідну для виробника схему скуповування продукції трейдерами. Більшість сільськогосподарських підприємств в умовах дефіциту обігових коштів і високої кредиторської заборгованості змушені фактично закладати майбутній врожай за поставлені матеріально-технічні ресурси або банківські кредити.

Слід мати на увазі, що біржі наявного товару протягом багатьох десятиріч вже не існують у розвинених країнах. У 2002 р. була створена Міжвідомча координаційна рада з питань організації ф'ючерсної торгівлі при Кабінеті Міністрів України, завдання якої полягає у запровадженні механізму ф'ючерсної торгівлі.

Починати треба зі створення основи для постачання товарів — системи складських свідоцтв. Застосування складських свідоцтв вигідно усім учасникам ринку, адже складські свідоцтва мають обіг принаймні у трьох сферах: як ефективний інструмент передачі власності на зерно при торговельно-закупівельних операціях (без фізичної перевалки), як застава при оформленні кредиту в банках й інших фінансових установах і на товарних біржах при здійсненні постачання зерна згідно з контрактами.

Вирішувати проблеми зернового ринку необхідно за рахунок підвищення ефективності державної аграрної політики, розробки заходів щодо стабілізації ринку зерна, з метою усунення умов для отримання надприбутків одними учасниками ринку і збитків — іншими, уникнення необґрунтованих стрибків цін. Час вимагає розробки чіткої державної стратегії розвитку сільського господарства, задіяння механізмів реалізації зерна через біржі, державного втручання ринкових методів у ринок зернових.

Необхідно реалізувати механізм заставних закупок зерна, проведення інтервенційних операцій на зерновому ринку, формування достовірної інформації про запаси зерна в країні, проводити закупки зерна в Державний резерв, активізувати участь держави у ринку зерна.

Ми вважаємо, що необхідно ввести дієві ме-

ханізми реалізації зерна через біржі і відповідну цінову політику, реалізувати механізм заставних закупок зерна.

Уряд визнає необхідність підсилення ринкової інтервенції держави зерновому ринку, а для цього необхідно вчасно виділяти кошти і вводити закупки зерна в Державний резерв; підсилити вимоги до державного резерву, який повинен докорінно перебудувати свою квоту, щоб стати повноцінним гравцем зернового ринку. Одним із наслідків продовольчої кризи для держави є досягнення розуміння, що бюджету криза обходиться дорожче, ніж регулятивні заходи щодо упередження.

Потрібно розробити чітку державну стратегію розвитку сільського господарства, реалізація якої сприяла б стабілізації агропродовольчих ринків.

Необхідність державного регулювання аграрного ринку зумовлена стійким характером виробництва, цін і доходів виробників, нееластичним характером попиту на сільськогосподарську продукцію, відносною іммобільністю ресурсів в аграрній сфері, розширення державної підтримки цін на продукцію тваринництва та створення інтервенційного фонду продуктів її переробки, а також механізму заставних на зерно вимагають комплексного підходу.

Незважаючи на те, що Верховна Рада прийняла закони щодо формування, розвитку і регулювання ринків окремих продуктів, зокрема цукру та зерна, рамковий закон, що визначав би засади організації і державного регулювання аграрного ринку, ще не прийнято. У відповідності із Законом України "Про зерно та ринок зерна в Україні" законодавчо забезпечені механізми регулювання зернового ринку, що відповідають світовій практиці, проте їх впровадження необхідно прискорити. Особливо нагальними є заходи щодо забезпечення прозорості ціноутворення на зерно, інспектування і моніторингу складських приміщень, ведення централізованого реєстру зернових складів України. Слід активніше впроваджувати механізм декларування зерна суб'єктами зберігання зерна.

Зацікавленість суб'єктів зберігання зерна у наданні достовірної інформації зростатиме із запровадженням системи складських свідоцтв, що оформляються на власника товару у момент поклажі зерна на сертифікований склад. Системі складських свідоцтв слід активно використовувати для моніторингу руху зерна і складання зернових балансів, а в перспективі — для створення системи ринкової інформації про зерновий сектор України. Прозорість системи складських свідоцтв забезпечить поступову появу довіри виробників зерна до цієї системи і всіх учасників ринку до елеваторів, що, у свою чергу, ста-

не основою ефективного використання системи складських свідоцтв для моніторингу зернових ринків. Ці процеси не слід форсувати адміністративним шляхом.

Уряд розуміє, що починати виправляти ситуацію на аграрному ринку треба із забезпечення його прозорості, що є необхідною умовою ефективності функціонування ринку і його державного регулювання. Вважаємо, що непрозорість зернового ринку стала однією з головних причин кризи на продовольчому ринку у червні 2011 р.

Інформація щодо ринкової кон'юнктури балансів сільськогосподарської продукції, у тому числі й регіональних, повинна бути доступною для всіх учасників ринків. Гарантувати продовольчу безпеку країни може тільки прозорий ринок за умови державного регулювання. Міністерство аграрної політики повинно створити систему ринкової інформації для сільськогосподарських виробників та інших учасників ринку і забезпечити постійне її удосконалення.

З метою збереження прозорості аграрних ринків, інформаційного забезпечення їх регулювання слід прийняти закон "Про державний затратно-ціновий моніторинг в АПК", за допомогою якого всі учасники ринку могли б отримувати достовірну і повну інформацію про затрати і ціни на всіх етапах руху товару від виробника до споживача. Підсумовуючи наведене вище, слід зазначити, що державна аграрна політика повинна базуватись на національних пріоритетах і враховувати необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору.

Література:

1. Прус Ю.О. Оренда землі як економічна система/ Ю.О. Прус// Вісник Львівського державного аграрного університету. Економіка АПК. — Львів: ЛДАУ, 2006. — № 13. — С. 627—634.
 2. Баран С.І. Методи підвищення ефективності інноваційної діяльності в аграрному секторі// Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — № 19. — С. 135—140.
 3. Смолінський В.Б. Інноваційна діяльність підприємств аграрної сфери// Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — № 20.10 — С. 238—242.
 4. Лукінов І., Шепотько А. Продуктивні сили села основа його відродження і прогресу.// Економіка України. — 1993. — № 3. — С. 7.
 5. Регіони України 2010: [статистичний збірник]/ Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. — К., 2011. — Ч. 1. — 368 с.
 6. Горьовий В. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія. — К.: ННЦІАЕ, 2007. — 540 с.
- Стаття надійшла до редакції 26.10.2012 р.*